

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старој Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеџике модернизма у лирској џпрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребџић, <i>Трајом Андрићеве сџваралачке еволуџије у раној лирици и збиркама џесама у џпрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – џуџ кроз знакове Андрићеве сџваралашџива</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оџасном џуџу – краџки џоворни изрази усменоџ џорекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засџуџљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у џпроцесу обликовања Проклете авџије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о џтрадиционалном доживљају оносџраноџ и неким елементџима фолклорноџ модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткалачка џтерминологија и џена симболика у џумачењу Андрићевеџ дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеве ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друјом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свеи као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовану Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именован је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именован је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуирија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирина, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовога књижевнога рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровекованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проицљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Мирко ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у виноско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круџи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йређуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинио му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿуѿа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео, бела, бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети, бели дан, бели цар, беле њеле, бела застава, бела маија, на белом хлебу, бели удовац, бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео, бела, бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке, од недеље, јарког сунца и златних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ТЕМА ЗЛА У АНДРИЋЕВОМ ДЕЛУ

СЛАВКО ГОРДИЋ*

С а ж е т а к. – У овом огледу су расветљени они искази у Андрићевим медитативним записима (*Знакови њоред њуџа* и *Свеске*) који имају за свој предмет природно, морално, социјално и метафизичко (трансцендентно) зло у човеку, животу и свету. Та места с руба опуса стоје у нужној вези с матичним токовима Андрићевог дела, као и са неким филозофским и теолошким учењима. Изразит песимизам Андрићевих исповедних бележака бива, међутим, ублажен или чак и превладан њиховом повременом креативном, поетском висином, коју тумачимо као својеврсну победу над злом и бесмислом постојања.

Кључне речи: Иво Андрић, медитативни записи, природно, морално, социјално, метафизичко (трансцендентно) зло, песимизам, поетичност

Једном се неко поводом Сартрове књиге *Биће и ништинавило* (*L'Être et le Néant*) шаливо запитао има ли шта што је остало изван проблемског оквира ове теме. Без трунке шале, пак, бележи Емил Сиоран своју максиму: „Увек је неко изнад нас: изнад самог Бога *уздиже се* Ништавило.“¹

Слична недомисливост (или, како би рекли филозофи, рђава бесконачност) као да обележава и формулацију наше теме. Зар има у Андрићевом импресивном опусу иједна песма, прича, роман, есеј, путопис или дневничко-исповедна забелешка која не би била у непосредном или посредном додиру са темом зла, једним од оних тзв. последњих или проклетих питања о свету и човеку? Да одмах кажемо: прво сужавање предмета овог промишљања тиче се привилеговања рубног сегмента Андрићевог опуса, тј. његових медитативних записа, утолико пре што је претежнији део његовог стваралаштва – поетска проза, приповетке, романи и есеји – био у средишту наше пажње у књизи *Оглед о Иви Андрићу*.² Друго, пак, сужавање теме односи се на сам феномен зла – за

* Филозофски факултет у Новом Саду, sgordic@ff.uns.ac.rs

¹ Емил Сиоран, „Свеске“, *Поља*, Нови Сад, год. LIX, бр. 489, септембар–октобар 2014, стр. 64.

² Славко Гордић, *Оглед о Иви Андрићу*, Академска књига, Нови Сад, 2013.

чије промишљање нити ми располажемо потребним филозофским (као ни теолошким) компетенцијама, нити наш аутор, колико знамо, има претензија на некакву своју онтологију, кохерентну и целовиту, својствену системским филозофима. Штавише, рекли бисмо да су Андрићу туђи и они филозофски и етичко-естетички ставови који њему тако блиску, па и опсесивну тему уметничког стваралаштва и његових тајни узвисују у метафизичко-парадоксалну раван која мири и изједначава *добро* и *зло*, дајући овом другом чак и извесну предност у изгледима да домаћи *вредности*. На помисао о таквој Андрићевој реакцији наводе, рецимо, тврдње Андре Бретона „да постоји извесна тачка у нашем духу где нам се живот и смрт, стварно и уобразиљно, прошлост и будућност, саопштљиво и несаопштљиво више не указују у виду супротности“, чему Жорж Батај, са своје стране, дописује „Добро и Зло, патњу и радост“.³ Наш писац се вероватно не би сагласио ни са сличним мислима о злу из пера поменутог Сиорана – каква је и она по којој „са истим правом као и Добро, Зло је стваралачка снага“⁴ – мислиоца чије постхумно објављене *Свеске* понеким акцентом болног самотражења иначе подсети на Андрићеве медитативне записе, скривито бележене током целог његовог стваралачког века.

Не улазећи овом приликом у филозофске и теолошке увиде и спорове о онтичком статусу зла,⁵ ипак ћемо се у овом огледу окористити неким од налаза из тих расправа, а понајпре разликовањем *природној* (*malum physicum*), *моралној* (*malum morale*) и *метафизичкој* *зла* (*malum metaphysicum*). Дакако, нити Андрић експлицитно користи ове дистинкције нити се његови искази дају стриктно рубрицирати по овом критеријуму. Као што су његове медитативне белешке, с једне стране, „амбар, таван, остава, подрум“, где је „наслађано редом и без реда“⁶ све што је деценијама мислио и запажао, укључујући исписе из књига и новина као и сижејне и стилске заметке планираних приповедних потхвата, тако су оне, с друге стране, и мотивски нужно дисперзивне, па и хетерогене чак и у оквиру истих секвенци. Отуд није увек могућно ни тему зла разлучити од њој сродних, али и оних друкчијих, па и онтолошки опречних феномена који су ауторова преокупација. Стога је неминовно *условно* и *арбитрарно* не само наше овлашно разврставање Андрићевих ставова и прозрења о тамној страни човека, живота и света као што је услован и арбитражан сваки постојећи и могући регистар појмова Андрићевих медитативних записа.

³ Жорж Батај, *Књижевност и зло*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1977, стр. 25.

⁴ Е. Сиоран, *нав. дело*, стр. 62.

⁵ Богољуб Шијаковић, „О природи зла“, у: *Пред лицем другој: фуди у оледима*, Службени гласник СРЈ, Београд, и Јасен, Никшић, 2002.

⁶ Иво Андрић, *Свеске*, Сабрана дјела Иве Андрића, Књига седамнаеста, допуњено издање, Сарајево, 1986, стр. 227–228.

Кренемо ли најпре смером отисака тзв. природног зла у мислима и запажањима нашег писца, нужно ћемо се запитати о могућном дослуху тих записа како с његовим приповедним опусом тако и са исказима других писаца и мислилаца, на великом растојању од Епиктета и Марка Аурелија до Монтерлана и нашег Божидача Кнежевића. Међутим, чак и да нису те везе изучене, а умногоме јесу, упутно је подсетити на једну важну специфичност сфере духа: ту, наиме, и кад двоје чине исто то није исто, нити је пак исто оно што исти аутор казује у жанровски и реторички различитим формама макар се радило о неспорној тематској подударности. Дакле, и кад висок степен сагласности откријемо, рецимо, у запажањима о старењу и старости између неког античког мислиоца или француског моралисте са нашим Андрићем, или пак између његове приповетке „Жена на камену“ са гдекојом опаском у његовим *Свескама*, то још увек не значи да нека семантичка или експресивна нијанса неће осамосталити и учинити релевантним дотично запажање. Мада нам је, на пример, из Андрићевих приповедака знан његов доживљај детињства – толико далек од *ушооције срца* у чијем знаку многи писци (међу њима и Бранко Ћопић) описују то раздање света и наше свести – ипак имамо јаке разлоге да застанемо пред његовом туробном варијацијом ове теме у *Знаковима њоред љуша*:

„Зла судбина човека изгледа да је више усађена у човеку, у самом бићу његовом, него што му је наметнута приликама доцнијег живота. То се најбоље види по деци која, док су још нејака и невина, без икакве нужде теже свему ономе што ће бити разлог њихових патњи у доцнијем животу [...] То показује да је живот у својој клици везан са злом, ако није и сам по себи зло.“⁷

Таква су деца и детињство. А младост, сазревање, старење и старост, снови и несанице, болест и смрт, као природне, физичке неминовности наше егзистенције? Да је младост доба очајања, рекао је већ неко у Дареловом *Александријском квартејџу*, што Андрић не помиње, мада нагиње овом суморном уверењу. „Ни у младости, кад су људи обично весели и безбрижни, по самој природи младости, ја сам нисам био ни срећан ни миран ни весело“,⁸ бележи Андрић о себи, док другде, мислећи и на друге, каже како „туга младости потиче од сувишка снаге у човеку и његове потребе да се разаспе и поклони“.⁹ Одмах потом, у истом даху, враћајући се једној од чешћих својих тема, вели како старост, свагда тешка, „сама по себи није ни лепа ни страшна, него онаква какву је

⁷ Иво Андрић, *Знакови њоред љуша*, Сабрана дјела Иве Андрића, Књига шеснаеста, допуњено издање, Сарајево, 1986, стр. 176.

⁸ И. Андрић, *Свеске*, стр. 216–217.

⁹ *Ишо*, стр. 161.

ми сами припремимо“,¹⁰ што звучи неупоредиво утешније од првог записа на првој страни *Свезака*: „Смрт је наша стварна судбина, а гробље наша отаџбина.“¹¹ А на путу од колевке до гроба, уз толике ране и позне јаде, ту је и неумољива несаница, мука духу и телу, Андрићева опсесивна тема, чија се бит у једном часу огољује епитафски срезаним записом у четири речи: „Ноћ је мој непријатељ.“¹² Колика разлика између оваквог доживљаја бесанице и оног у Десанке Максимовић, којој је несаница „краљица маште“, или у Чехова, који негде вели како је срећан човек који је видео Индију па има чега да се сећа у часовима несанице, или чак и самог Сиорана, Андрићу сродног меланхолика и целоживотног полуболесника, који у запису стегнутом у једну једину реченицу бележи: „И најбоље и најгоре дугујем несаницама.“¹³

Феномену моралног зла, које ни стварност ни теорија не разлучују од социјалног, посвећени су многи медитативни записи нашег писца. Немаиновно наликујући другим мислиоцима – поред осталих, од Св. Тихона Задонског¹⁴ до Жоржа Батаја – Андрић, ипак, бива упадљиво самосвојан у сагледавању зла у појединим психолошко-моралним типовима и друштвеним срединама. Од самог почетка *Знакова њоред њуџа*, где читамо о људима који за све што немају или не разумеју увек налазе „понеку злу реч“,¹⁵ па до краја *Свезака*, где на једном од одвојених листова стоји како „изнутра треба расти“, јер „све друго значи: сам себи плести замку, спремати свој сопствени пад“,¹⁶ Андрић налази у човеку прикривене или отворене склоности мржњи и злу, од зависти, дволичности и ласкања до убилачких нагона. Нека од тих открића имају и црту парадокса. Такав је налаз о разлици између људи који се рађају као порочни и оних који се „одају пороцима и ексцесима“ из жеље да буду „потпуни људи“. ¹⁷ Тако је и осведочење о „непотпуним и незадовољним људима“ који у подсмеху на боље „имају осећање да су порасли“ и који траже „ма и тренутну компензацију за све оно чега у себи немају или што је зло и ниско у њима“. ¹⁸ Овим превасходно психолошким увидима можемо придодати и онај из домена социјалне патологије по коме, на пишчево чуђење, „на

¹⁰ *Истио*

¹¹ *Истио*, стр. 11.

¹² *Истио*, стр. 164.

¹³ Е. Сиоран, *нав. дело*, стр. 55.

¹⁴ Св. Тихон Задонски, „О злоби“, у: *О дужностима сваког хришћанина*, Свети-гора, Цетиње, 1999, стр. 129–132.

¹⁵ И. Андрић, *Знакови њоред њуџа*, стр. 14.

¹⁶ И. Андрић, *Свеске*, стр. 214.

¹⁷ *Истио*, стр. 47–48.

¹⁸ *Истио*, стр. 57–58.

тзв. нижим друштвеним положајима“ има толико „незадовољног, зловољног и на махове злог света“.¹⁹ Не штедећи од истине ни себе самог, писац признаје да му је потребно много снаге, стрпљења и времена да се ослободи „ниских помисли“ и дочека „боље тренутке и дане“, кад неће морати да „бежи од себе као од окуженог“.²⁰ Да добро суседује са злом и да, вољом некаквог онтолошког парадокса, и само бива зло, са посебном, безмало окрутном луцидношћу показује овај запис из *Знакова ѿред ѿуша*:

„То што нам живот чини немогућним и што је многе, и најбоље, пре времена са света отерало, то нису велике мржње и тешки злочини. Није реч о некој злоћи и подлости, као изузетним и нарочитим људским особинама. У питању је зло које чине обични људи, и не примећујући, свакодневно, а на то их нагоне њихова обична људска својства, често и људске врлине.“²¹

То да су и врлине гнездо зла, призива у сећање и ону вртоглаву Батајеву тезу о Злу које је „у неку руку сан Добра“.²²

Колико је пак зло, по Андрићевом виђењу, укоренено у појединим етничким и конфесионалним колективитетима, велика је тема која превазилази оквир моралне и социјалне рубрике зла којим се сад бавимо. Само ћемо подсетити на две мање познате чињенице. Прва се тиче истине да је Андрић у *Свескама* неупоредиво строжи према Западу и, посебно, према Немачкој и Немцима неголи према Турцима и оријенталном Истоку. Друго наше подсећање се односи на невиђену планетарну хајку на Србе и српску културу, у којој су предмет ирационалне осуде и косовски завет, и народна епика, и Вишњић, и Вук, и Његош, и велики писци овог времена, Андрић, Попа, Павић и Селенић. Дакле, од Новог Зеланда до Канаде, а поготово у бошњачко-муслиманској средини тзв. нашег региона, Андрић се данас сагледава пре као актер зла неголи тумач зла!²³

Прелазак на тему метафизичког, трансцендентног зла налаже, не само у разговору о Андрићу, претходно овладавање неким општијим истинама, или бар свест о њиховој важности. Такво је, најпре, осведочење о опирању зла речима и мислима. Зло о коме је реч, по мишљењу Богољуба Шијаковића,

¹⁹ *Истио*, стр. 88.

²⁰ *Истио*, стр. 153.

²¹ И. Андрић, *Знакови ѿред ѿуша*, стр. 108.

²² Ж. Батај, *нав. дело*, стр. 16.

²³ Видети Борис Булатовић, *Идеолошки аспекти у критичком и књижевно-историјском сагледавању српске књижевности у 20. веку*, докторска дисертација одбрањена 2016. године на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду.

„[...] не може се схватити без остатка, не може се објаснити категоријалним језиком, који је подобан за подвођење ствари под општост [...] Појмовна неухватљивост зла заправо је разлог томе што књижевност успјешније захвата зло него што то чини Теорија.“²⁴

Милан Радуловић, пак, у књизи *Књижевности и теологија*, померајући нагласак са теме (*не*)ухватљивости зла на његову могућну савладивост у сфери стварања, верује како је „религиозно дело засновано на сазнању да је зло – ма колико изгледало силним – пролазно, савладиво, небитно, да никад није равноправно са човековом унутарњом жудњом за добротом, смислом и савршенством“.²⁵

У светлу ових подсећања, чини се да ипак није пресудно да ли је Андрић био теист, атеист или агностик, И да ли је, после *Ex Ponta* и *Немира*, где му је Бог каткад сабеседник, углавном живео, мислио и стварао под празним небом. Одлучујуће је нешто друго: с колико је невероватне смелости, можда упоредиве с ризичним реализмом описа мучења и злодела у његова два романа, исказивао у исповедним белешкама осцилације свог доживљаја света и зла у свету. Међу толиким парадоксима Андрићеве личности и дела, није најмањи онај који сучељава и мири пословичну његову уздржаност и затвореност с поменутом отвореношћу и смелошћу збора и твора.

Велика је, уистину, раздаљина између Андрићевог да свету као „безмерном и несхватљивом делу божије величине“²⁶ и сна о „сазнању да је све зло не само објашњено и отклоњено него и заувек збрисано и предано заборава“,²⁷ с једне стране, и оног болног *не* том истом животу и постојању, с друге. Рекло би се да, бар на први поглед, ово *не* претеже, и да је мером и бојом упоредиво са неким песимистичким исказима Његоша и Боже Кнежевића. То *не*, у *Знаковима њоред њуша*, сеже до жеље за бекством „у слободу непостојања“.²⁸ То *не*, у мање знаним и читаним *Свескама*, бива још учесталије. Ако су увек, како мисле Немци, довољна три примера, ево првог: „Све што знам, то је да се враћам Шопенхауеру. Постоје само бол и страдање.“²⁹ Други пример, као и онај из *Знакова*, има за свој предмет само постојање: „Чим се јави питање о смислу, пореклу и

²⁴ Б. Шијаковић, *нав. дело*, стр. 104.

²⁵ Милан Радуловић, *Књижевности и теологија*, Институт за књижевност и уметност, Београд, и Православни богословски факултет, Источно Сарајево, 2008, стр. 44.

²⁶ И. Андрић, *Свеске*, стр. 16.

²⁷ И. Андрић, *Знакови њоред њуша*, стр. 424–425.

²⁸ *Исто*, стр. 118.

²⁹ И. Андрић, *Свеске*, стр. 99.

циљу постојања, човек почиње да ‘губи висину’ и – пада.³⁰ А трећи, са истом темом, представља можда најмање утешну мисао од свих које је Андрић икад забележио:

„Све што видим око себе говори ми све чешће и све убедљивије о несмислу и безвредности људских подхвата и напора на овој земљи. Знам да су они везани за наше одржање и постојање, али не видим смисао тога постојања ни разлог одржања.“³¹

Осетљив као мимоза, по давној речи Франтишека Шалде, песник неминовно пролази кроз различите мене самоосећања и осећања света. Поменуте осцилације у Андрићевом доживљају смисла и несмисла, вредности и безвредности живота и света можда најбоље илуструје чињеница да непосредно после малочас наведеног исказа, на истој страници, одвојен тек једном звездicom, стоји његов запис о доживљају једне Бетовенове симфоније: „За неколико тренутака све је око мене било јасно, сви путеви отворени, и све у свету и мислима светло и савршено.“ Ваља напоменути да се ова белешка о светлости и савршенству у свету и мислима не спори са оном претходном само у поимању општег смисла и вредности живота и постојања, већ и у оцени сврхе и моћи уметничког стваралаштва – о којем, макар кад је реч о сопственом делу, тај горки запис о „несмислу и безвредности људских подхвата и напора“ писац завршава реченицом: „Најбоље сам чинио кад нисам ништа радио, а све што сам, ношен грозничавом страшћу ‘стварања’, досад урадио није дошло ни мени срећу ни другима корист.“

Има, наравно, и срећом, у Андрићевим *Свескама*, осим забелешке о Бетовеновој *Симфонији бр. 2 у д-дуру* (из Плаве књиге, са записима из шесте деценије XX века) још покоји проблесак вере у смисао отпора злу и бесмислу. Такве су, бар у извесној мери, оне мисли с ферментом наде у могућну људску лепоту и величину, бележене независно од тзв. „јубиларних варки“³² ауторових успеха и признања. У невелику скупину таквих прозрења спада и оно по коме су „људи подложни материји, робују јој и пате од ње тачно онолико колико је душа у њима успавана, узета или мртва“,³³ као и тврдња да „сваки човек вреди онолико колико животне радости има у њему, и то не бучне или спољне, него тихе, дубоке и унутарње радости, која је упућена на стварање у општем интересу“.³⁴ Пажљивијем трагаоцу за пропламцима ведрине, или макар утехе пред

³⁰ *Истио*, стр. 167.

³¹ *Истио*, стр. 182.

³² *Истио*, стр. 172.

³³ *Истио*, стр. 18.

³⁴ *Истио*, стр. 55.

неминовним злима живота и света, неће у *Свескама* промаћи ни оне – истина, малореке – поруке да нам ваља живети својим најбољим могућним, потпуним животом, не бојећи се људи него оног нељудског у њима.

Оно, међутим, чиме Андрићев дух, макар посредно, надвладава несмисао и зло постојања нису пука уверења и ставови, него *креативна, њоејска* одбрана света и живота. Мада нису писани с превасходно естетским побудама, његови медитативни записи највише плене управо тренуцима аутентичне поезије. И, рекли бисмо, тако обезоружавају оне изричите изјаве о несмислу и безвредности постојања и стварања. Уз онај опис епифаничног тренутка кад писцу, милошћу музике, све бива „јасно, сви путеви отворени, и све у свету и мислима светло и савршено“, навешћемо још два *свејла* исказа, дискретне колико и несумњиве поетске делотворности. У првом, не случајно, опет је реч о музици. У кафаници на периферији Београда запуштени, груби и злобни људи слушају, уз псовке и увреде, малог и грбавог фрулаша. Реченицом која следи као да се надилази и искупљује описана злоћа и ружноћа:

„Његова примитивна мелодија извија се без престанка, а испод ње, као друга свирка однекуд из даљине, тече једноличан и мукао тон; то из дрвета његове свирале проговара влажна вечерња шума у којој има увек страха и туге.“³⁵

У другом, за ову прилику привилегованом исказу Андрић казује како предмети и људи са својим местом у нашем духу и нашем животу добијају у нашим очима своје дубље значење чак и по

„[...] оном што се као привремено, тренутно и случајно везује за њих [...] Тишина храмова; мир гробаља; сенка која живи уз старински стећак, расте и опада са успоном и западањем сунца до последњег трена свога постојања и верно опонаша облик каменог споменика или бар нешто од тог облика; пуцњи који јављају долазак царских сватова остају са њима на ручку и прате младенце у ложницу.“³⁶

Игром случаја, ако случај није друго име некој законитости, на истој страници, у наредној маргиналији, налазимо синтагму „једна од људских стварности“. Занимљиво је да ову именицу у плуралном облику Андрић користи релативно често, како у медитативним записима тако и другде.³⁷ Кад је о нашој теми реч, могли бисмо, уместо регуларног закључка, засад понудити само овлашну наговест како Иво Андрић

³⁵ *Истио*, стр. 70.

³⁶ *Истио*, стр. 178.

³⁷ Видети Славко Гордић, „Све Андрићеве стварности“ и „О стварности, опет“, *Огледи о Иви Андрићу*, стр. 114–120.

у рубним текстовима свога опуса говори о *стварношћима* зла на више онтолошких нивоа, о парадоксалним преплетима зла са добром и, више посредно неголи изричито, о стваралаштву као можда једином делотворном отпору злу. Да није онолико саморањавајућег очаја и безнађа у његовим записима, могли бисмо нагађати како овде – као и у целини његовог опуса – Андрић верује (као и један други велики писац) да само лепота може спасити свет.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић, Иво. *Знакови њоред њуша*. Сабрана дјела Иве Андрића, Књига шеснаеста, допуњено издање, Сарајево, 1986.

Андрић, Иво. *Свеске*. Сабрана дјела Иве Андрића, Књига седамнаеста, допуњено издање, Сарајево, 1986.

Батај, Жорж. *Књижевност и зло*. Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1977.

Булатовић, Борис. *Идеолошки аспекти у критичком и књижевно-историјском сагледавању српске књижевности у 20. веку*, докторска дисертација одбрањена 2016. године на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду.

Гордић, Славко. *Опједи о Иви Андрићу*. Академска књига, Нови Сад, 2013.

Задонски, Св. Тихон. „О злости“, у: *О дужностима сваког хришћанина*, Светигора, Цетиње, 1999.

Радуловић, Милан. *Књижевност и теологија*, Институт за књижевност и уметност, Београд, и Православни богословски факултет, Источно Сарајево, 2008.

Сиоран, Емил. „Свеске“, *Поља*, Нови Сад, год. LIX, бр. 489, септембар–октобар 2014.

Шијаковић, Богољуб. „О природи зла“, у: *Пред лицем другој: пућа у опједима*, Службени гласник СРЈ, Београд и Јасен, Никшић, 2002.

Slavko Gordić

THEME OF EVIL IN THE WORK OF IVO ANDRIĆ

S u m m a r y

The paper examines Ivo Andrić's statements about evil in the peripheral segments of his opus, in *Signs by the Roadside* and *Notebooks*. The meditative writing is analyzed as part of his work as well as in relation to a choice of similar statements ranging from Epictetus and Marc Aurelius to Émil Cioran and Georges Batailles. Using categorical distinctions applied by philosophers and theologians, the author of the paper differentiates among natural, moral, social and metaphysical (transcendental) evil in Andrić's thoughts and observations. One of the article's most important conclusions indicates a paradoxical connection between good and evil, since, according to Andrić, some people choose vice "in order to become complete". Even more surprising is Andrić's belief that it is not strong hatreds and serious crimes what makes our life impossible, but "the evil committed by the ordinary people every day, unnoticed, propelled by their ordinary human traits, often human virtues". Andrić's striking pessimism, often shown both as a desire to escape into the "freedom of inexistence" and an awareness about "nonsense and worthlessness of human enterprises and efforts", seems to be softened, and even defeated, rather indirectly than decisively, by the artistic excellence of his meditative notes, although aesthetic norm might not be their priority.